

Túl a nyelvfilozófián és túl a szavakon

Kelemen Jánosra (1943–2024) emlékezve 21. század eleji hazai nyelvfilozófiai kötetek, fordítások tükrében*

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.22313>

Juditnak, Áginak, Olivianak

Írásom három motívuma Kelemen Jánosról – Jimmyről:

- az általa létrehozott családias szakmai közösség – *egy generációkon átívelő szakmai család* (illetve a Jimmyt körülvevő szakmai családok közül az egyik: az én írásom Jimmy *analitikus nyelvfilozófiai* családjáról szól, közben Jimmy számos más hazai akadémiai hagyomány-közösség alapító-meghatározó alakja).
- Jimmy mosolygó szemmel-hanggal használt szófordulata „*Nagy vagy!*”, amivel a rá jellemző melegséggel fejezett ki elismerést-bíztatást, mosolyt csalva beszélgetőpartnere arcára is.
- Továbbá a *hármás szám*: többek közt az ELTE BTK Filozófia Intézetében Jimmy által 1999-ben alapított *Nyelv, jelentés, interpretáció* tanévnnyitó konferenciasorozat címében is, amelynek keretében 2024 októberében megtartottuk a Jimmy filozófiai munkásságára emlékező konferenciát.¹

* Abban, hogy e tanulmány (és a rövidebb megemlékezésem Jimmyről: Zvolenszky 2024) elkészülhetett, több kollégám támogatása, megjegyzései is sokat jelentettek. Szerkesztőtársaim, Ambrus Gergely és Finta Szilvia mellett nagy köszönet Bárány Tibornak, Bárdos Juditnak, Bernáth Lászlónak, Bodnár Istvánnak, Kelemen Ágnesnek, Máté Andrásnak, Márton Miklósnak, Mester Bélának, Pléh Csabának, Szabó Zoltánnak, Tózsér Jánosnak.

¹ *Nyelv – filozófia – történet: Az ELTE BTK Filozófia Intézetének tanévnnyitó konferenciája Kelemen János (1943–2024) emlékére.* 2024. október 10–11. A konferencia helyszíne az Intézet könyvtára volt, amely időközben a *Kelemen János terem* nevet kapta.

A szervezőbizottság tagjai: Zvolenszky Zsófia, Szalai Judit, Kodaj Dániel, Finta Szilvia, Bodnár István, Ambrus Gergely. A szervezésben több ponton értékes segítséget nyújtottak még: Albel Daniella, Bán Kornélia, Bárdos Judit, Enesey Diána, Gila Gergő, Gömöri Márton, Lagos Mátyás, Molnár Zsolt. Az elhangzott két kerekasztal-beszélgetésről videófelvételt készítettek Hajnal Ernő vezetésével az ELTE Média Műhely munkatársai. Az első beszélgetés Jimmy filozófiai munkásságáról szólt 1990 előtt; Pléh Csaba, Nádasdy Ádám, Máté András, Kenesei István, Faragó-Szabó István részvételével, moderátor: Bodnár István. A második beszélgetés témái: Jimmy mint intézetigazgató, és az analitikus filozófia intézményes keretei Magyarországon 1995 után; Zvolenszky Zsófia, Huoranszki Ferenc, Forrai Gábor, Bodnár István részvételével, moderátor: Bárány Tibor. E beszélgetések felvételei elérhetőek az ELTE

Tanulmányom címe visszhangozza egy 2014-ben megjelent, Jimmy által szerkesztett nyelvfilozófiai esszékötet címét: *Túl a nyelvfilozófián* (Kelemen 2014a). E kötetben az egyik alfejezet címe pedig: *A szón innen és túl*. Jimmy analitikus nyelvfilozófiai munkái közül e kötet írásom kiindulópontja. Részben azért, mert amit Jimmy mint kolléga és barát a szakmai közösségünknek – és nekem személyesen – adott, ahogyan az elméje, tudása mellett a szíve-lelke-lénye, nemzedékek iránti törődése is számtalan ponton megjelent, messze túlment nemcsak a nyelvfilozófián, hanem a szavakon is. Talán sikerül mégis a lehetetlen: hogy mindezt *szavakkal* ábrázoljam.

És nem véletlen, hogy egy *kötet* címén keresztül emlékszem Jimmyre – hiszen a tananyagként is használható magyar nyelvű írásoknak, a tudományos diskurzust magyarul megteremtő-elmélyítő köteteknek különleges, kiemelt helye volt a magyar filozófiai közösségben akkortájt, mikor Jimmy szakmai családtagjává váltam.² Egy *21. század eleji szakasról* van itt szó, 2003 és 2015 között – e közelmúlt ma már-már hőkornak számít. E szakaszban én *már „ott”* voltam, az ELTE BTK Filozófia Intézetében, Jimmy pedig *még „ott”* volt, professzorként és számos évig emeritusként. Sokan akkortájt, köztük Jimmy is, én is, nem azért írtunk magyarul is, mert az volt az egyszerűbb: hanem azért, mert nemzedékek iránti, tehetséggondozás-oktatás-kutatás iránti felelősségünknek tekintettük, hogy a filozófiai diskurzust magyarul is kialakítsuk, pontosítsuk, árnyaltabbá tegyük.

A hármas szám motívumánál maradva, *három kötet* tükrében szeretném ábrázolni e 2003 és 2015 közötti időszakot, Jimmy hatását rá, rám: kiemelt helyen a *Túl a nyelvfilozófián* című kötet mellett Saul Kripke és Paul Grice magyar fordításban megjelent kötetei szerepelnek. Továbbá bevezető nyelvfilozófia kurzusok oktatásában máig meghatározó *három tanulmány újrafordításának* tükrében: Bertrand Russelltől az *On denoting* (1905) (*A denotálásról*), valamint Paul Grice *Meaning* (1948/1957) és *Logic and conversation* (1967/1975) című írásai (*Jelentés, Társalgás és logika*).

Bölcsészettudományi Kar youtube csatornáján, @eltebtkbudapest, *Konferencia a Filozófia Intézetben Kelemen János emlékére* cím alatt.

² Az általam tárgyalt időszakasz előzményeiről, és a magyar nyelvű analitikus filozófiai írások, fordítások szerepéről az 1960-as évektől részletes ábrázolást kapunk Jimmy *Az analitikus filozófiáról: Ami változó és ami maradandó* című írásából (Kelemen 2002).

Szintén érzékelteti a magyar nyelven megjelenő analitikus filozófiai szövegek kiemelt helyét a 21. század elején az az irodalomjegyzék, amelyet Bárány Tibor (2005) állított össze *Az analitikus filozófia Magyarországon: 1995–2005* címmel (a *Kellék Analitikus filozófia Magyarországon* című, Jimmy és Tőzsér János által vendégszerkesztett tanulmányblokkjának részeként jelent meg). Egy évtized magyar nyelvű analitikus filozófiai termése – köztük számos fordított írás, kötet –, mely egy hosszabb tanulmány terjedelméhez fogható listát ad.

I. JIMMY VISSZATEKINTÉSE A NYELVFILOZÓFIA HAZAI TÖRTÉNETÉRE

Időben kezdjük a végén, a már említett, Jimmy által szerkesztett *Túl a nyelvfilozófián* című kötettel (Kelemen 2014a). Itt a fiatalabb analitikus filozófus nemzedék: Bárány Tibor, Márton Miklós, Tőzsér János írásai és az én tanulmányom együtt szerepel az idősebb nemzedékek íásaival – Bodnár Istvántól, Huoranszki Ferencről, Neumer Katalintól, Pléh Csabától, Ullmann Tamástól, továbbá az addigra évtizedek óta az Egyesült Államokban tanító Klima Gyulától, valamint Szabó Gendler Zoltántól és Szabolcsi Annától (két meghatározó mentoromtól). Jimmy szerkesztői előszavának (*A nyelvfilozófia tegnap és ma*) végéről idézem a hazai nyelvfilozófia történetére kitérő meglátásait:

Már annak is megvan a maga története, ahogyan tudományos életünkben polgárjogot nyert a nyelvfilozófia, először a nemzetközi eredmények befogadása, majd önálló kutatások formájában. Ez a történet, hogy csak néhány emlékezetes példát említek, Márkus György Tractatus-fordításával és kommentárjával, a Ruzsa Imre korszakos logikai kutatásaiból kinövő „Ruzsa-iskolával”, nem utolsó sorban pedig a „fiatal nyelvészek” körében folyó elméleti szemináriumokkal kezdődött, amelyek a hetvenes évek elején Szépe György nélkülözhetetlen támogatásával és Altrichter Ferenc inspiráló vezetésével folytak az MTA Nyelvtudományi Intézetében. 1970–71-ben kezdődtek meg az ELTE-n a nyelvfilozófiai szemináriumok, amelyek ott és más egyetemeken azóta is folytatódnak. *S hadd említsek még egy, intézményesen is fontos epizódot: az ELTE Filozófia Intézetében 2012-ig működött az MTA–ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoport, amelynek évente rendezett hazai és nemzetközi konferenciái az ezen a területen dolgozó kutatók jelentős seregszemléi voltak, ahogy ezt számos kiadvány tanúsítja.* E kötet legtöbb szerzője is a Kutatócsoport tagjaként vagy azzal szorosan együttműködő külső munkatársként folytatta életének egy szakaszában tudományos tevékenységét. Nevükhöz számos klasszikus nyelvfilozófiai és logikai munka fordítása és kiváló tanulmányok sora fűződik. *Kötetünk a maga szerény módján a valahai Nyelvfilozófiai Kutatócsoportnak is emléket állít.*

Ehelyütt az előbbi néhány jelzésen kívül nem térhetünk ki a nyelvfilozófia hazai történetére. Reméljük azonban, lesz előbb-utóbb vállalkozó, aki megírja ezt a történetet, és számon tartja benne mostani kötetünket is. (Kelemen 2014b. 26, kiemelések tőlem.)

Az idézett kiemeléseket Jimmy analitikus nyelvfilozófiai retrospektív zárszakaként is olvashatjuk. Jimmy felhívása „a nyelvfilozófia hazai történeté”-nek megírására megszólít mindannyiunkat, az őt követő nemzedékek tagjait, akik a hazai nyelvfilozófia történetéhez hozzájárultak a 20. század második felében – avagy később érkezve, ahogyan többedmagammal tettem. A jelen írásom talán ad hasznos, még ha pontszerű, kései részleteket is e történet átfogó megírásához.

Jimmy kiemelte, hogy a *Túl a nyelvfilozófián* című kötet „a maga szerény módján a valahai MTA–ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoportnak is emléket állít” – annak a kutatócsoportnak, ahol a Jimmyvel közös munkánk kezdődött akkor, amikor Jimmy betöltötte a 60. évét, én meg még a 30-at sem. E kutatócsoport-hoz köthetők a kezdetei azoknak a magyar nyelvű fordítási projekteknek, köteteknek is, amelyek tükrében Jimmy szemléletére, hatására emlékezem.

II. A NYELVFILOZÓFIAI KUTATÓCSOPORTHOZ VISSZAKANYARODVA: 2003–2006

Mikor pályakezdő, még a disszertációján dolgozó nyelvfilozófusként, évtizednyi egyetemi tanulmányok után hazaköltöztem az Egyesült Államokból Magyarországra, Jimmy szakmai, analitikus filozófiai családjába „késői gyerekként” érkeztem: 2003-ban fiatal, predoktori kutatóként Jimmy felvett az általa vezetett MTA–ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoportba³ az ELTE BTK Filozófia Intézetében. Akkor ismertem meg Jimmyt, amikor a 60. születésnapjára szerkesztett Festschriftet, *Bölcsélet és analízis* címmel, tanítványai, barátai, kollégái bemutatták (Farkas–Orthmayr 2003). Jimmy korábbi intézményépítő tevékenységéről, óráiról, olvasókörokbén való részvételéről történetekből hallottam; analitikus filozófiai, konkrétan nyelvfilozófiai kutatásainak többségét a már megjelent írásain keresztül ismertem meg. Addigra megírta már Farkas Katalinnal közösen azt a *Nyelvfilozófia* (2002) című tankönyvet, amelyet a mai napig rendszeresen feladunk magyar nyelvű bevezető nyelvfilozófia kurzusokon, hogy a diákok a kortárs nyelvfilozófia klasszikus szövegeit – Austintól, Fregétől, Russelltől, Searle-től, Strawson-tól, Quine-től, Wittgensteintől, másoktól – mélyebben, összefüggéseikben megértsék. E tankönyv a második kötete volt egy hármas sorozatnak, amely Jimmy a nyelvfilozófia történetéről írt monográfiájával nyitott: *A nyelvfilozófia rövid története Platón-tól Humboldtig* (Kelemen 2000). A könyvsorozat harmadik, záró tagjának előkészítéséhez még épp „időben érkeztem” Jimmy kutatócsoportjába: a *Nyelvfilozófiai tanulmányok* kötetet közösen szerkesztettük Bárdos Judittal (Kelemen 2004).

Mire találkoztam Jimmyvel, érdeklődése, írásai, előadásai egyre inkább olasz szerzők, különösen Dante művei felé fordultak. Mindemellett Jimmy még egy bő évtizeden át aktív maradt az általa alapított családias szakmai közösség szervezésében, gondozásában is; szívén viselte e nyelvfilozófiai (tágabban analitikus filozófiai) műhely sorsát, figyelemmel kísérte, büszkén szemlélte, méltatta

³ MTA–TKI Nyelvfilozófiai Kutatócsoport néven is ismert volt. A név két rövidítésének egyike mindenki számára világos 2026-ban (Magyar Tudomány Akadémia), a másik akkoriban: Támogatott Kutatóhelyek Irodája (jelenleg: HUN–REN Támogatott Kutatócsoportok Irodája).

e műhely újabb nemzedékeinek eredményeit. Jimmy támogatását, figyelmét e műhely iránt, amelyet több kollégámmal együtt – Tőzsér Jánossal, Bárány Tiborral, Márton Miklóssal – vittem tovább, érezhettük abban, ahogyan Jimmy a tudományos közösség szakmai munkáját szervezte, összefogta; ahogyan magyar nyelvű fordítások, kötetek kiadásához a maga megfontolt kommentárjaival, tanácsaival hozzájárult, ahogyan e fiatalabb nemzedék későbbi köteteit méltatta. Az említett kollégáim mindegyike abban az Analitikus Filozófia Doktori Programban szerezte doktorátusát, amelyet Jimmy 1995-ben alapított az ELTE Bölcsészettudományi Karán, és amelynek vezetését 2015-ben rám bízta.

2003-tól Jimmyvel együtt szerveztük az MTA–ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoport keretei közt különféle filozófiai hagyományok eredményeinek bemutatására azt a meghatározó hazai konferenciasorozatot, amely az őszi félévek elején 50–70 résztvevőt vonzott Magyarországról és határain túlról. E sorozat címe – Jimmy ezt mindig hangsúlyozta –, három szóból állt: *Nyelv, megértés, interpretáció: A nyelv mint a kortárs filozófiai áramlatok közös problémája*. És a tanévnyitó konferenciák is minden alkalommal hármas címet kaptak, például: *Nyelv, érvelés, meggyőzés* (2003); vagy az Immanuel Kant halálának 200. évfordulójára szervezett *Metafizika, ész, nyelv – kritikai perspektívák* (2004); vagy a Bertrand Russell *On denoting* tanulmányának 100. évfordulójára rendezett *Leírás, jelentés, denotáció – On denoting: 100 év után* (2005); *Metafora, jelentés, trópusok* (2006); és még sorolhatnám. E tanévnyitó események konferenciaköteteit a *Világosság*⁴ különszámaiban Jimmyvel és fiatal kollégáimmal együtt szerkesztettük, így összefogva-összekötve filozófusok nemzedékeit professzoroktól doktoranduszokig. Közben e konferenciák keretében a magyar nyelven élő nyelvfilozófiai diskurzus kereteinek alakítása is fontos cél volt számomra is, Jimmy számára is – ezt több tanulmány és kötet tükrében láthatjuk jobban.

III. MIKOR ÚJRAFORDÍTÁS VÁLIK SZÜKSÉGESSÉ: RUSSELL ÉS GRICE TANULMÁNYAI

A 21. század elején pályakezdő analitikus filozófusként oktatás, kutatás, tehetséggondozás terén is átértéztük, mekkora előrelépést jelentett a magyarországi

⁴ Például e konferenciakötetek: Kelemen–Zvolenszky (2003), Kelemen–Tőzsér–Zvolenszky (2004, 2005a, 2005b), Kelemen–Tőzsér–Bárány (2006).

Jimmyre kötetek tükrében emlékezve érdemes megemlíteni egy könyvsorozatot is, amelynek Jimmy alapítója volt. 2004-ben, Gyenes Ádámmal, a L'Harmattan Kiadó vezérigazgatójával, a Magyar Filozófiai Társasággal és az ELTE BTK Filozófia Intézet több oktatójával: Jimmyvel, Boros Gáborral, Steiger Kornéllal együtt alapítottuk meg a Cogito-díjat és a Cogito Könyvek sorozatot, amelyben azóta 19 kötet jelent meg. E sorozat a filozófiai közösség máig meghatározó díjaként évente egy pályakezdő filozófusnak – jellemzően frissen végző doktorandusznak – adott-ad lehetőséget arra, hogy az első filozófiai monográfiája megjelenjen. A Cogito-díj kuratóriumának vezetését Jimmytől 2016-ban vettem át.

filozófiai közösségben számos addigra megjelent fordítás és áttekintés: egy sor írás közül kettőt emelek ki itt: egyfelől Gottlob Frege számos tanulmánya elérhető volt magyarul (a Jimmy által fent említett Ruzsa-iskola révén) és másfelől áttekintésként Jimmy Farkas Katalinnal írt *Nyelvfilozófia* című tankönyve (Farkas–Kelemen 2002). Közben már e publikációk is felvetettek újragondolandó szakterminológiai kérdéseket. Egy példa: Gottlob Frege *Über Sinn und Bedeutung* (1892) című tanulmányában hogyan fordítsuk a 'Sinn'-t? Legyen 'jelentés', ahogyan az 1980-ban (és aztán 2000-ben) megjelent Frege-kötetben Máté András és Ruzsa Imre fordították (Frege 1892/1980b), vagy inkább 'értelem', ahogyan a Farkas–Kelemen tankönyv tárgyalja Fregét? Már e példa is mutatja, hogy mennyire fontos a meglévő és értékes, átgondolt magyar forrásokra is építeni (mint a Frege-fordítások); közben szükségessé válhat azok terminológiáján is változtatni, ahogyan jobban, összefüggéseiben átlátják a szakmai közösség tagjai, hogy mi klappol jobban, teszi fogalmilag letisztultabbá a magyar szövegeket, diskurzust, mi orientálja leghatékonyabban a magyar olvasót abban, hogy a magyar forrásokat a nemzetközi, jellemzően angolul zajló viták fősodrához kötni tudja. 2005-re már konszenzus övezte, hogy az 'értelem' fontos újítás a Fregéről szóló magyar diskurzusban, és ennek fényében támaszkodtunk szemináriumokon, kutatásokban a Frege-tanulmány magyar fordítására, ami a korábbi, 'jelentés', terminológiát használta. Mindez mutat párhuzamokat az angol nyelvű analitikus filozófiai vitákkal is. Az egyik – elérhető antológiákban máig gyakori – angol fordítás Herbert Feiglé (Frege 1892/1949): *On sense and nominatum*. Közben szemináriumokon oktatva e cikket jelezzük, hogy a 'Bedeutung' bevett angol fordítása 'reference' immár a szakirodalomban, a hallgatók mindig azt értsék 'nominatum'-on.⁵

A bevezető analitikus filozófia kurzusokon akkoriban, a 21. század első másfél évtizedében, kizárólag magyar olvasmányok szerepeltek-szerepelhettek az olvasmánylistákon (köztük a fent említett Frege-tanulmány). Magyar kollégák is azokat, azok terminológiáját használták referenciapontnak kutatásaikban. Így aztán, ha létezett egy-egy esendőbb, átgondolatlanabb fordítás, vagy magyar terminológiai vákuum vagy letisztulatlanság, akkor az komoly félreértéseket, kavargást tudott okozni szemináriumokon, konferenciákon. És ennek következményeit-kihívásait fiatal filozófusként Jimmy írásai, megközelítései alapján

⁵ Erről és az elterjedtebb Max Black fordításról (*On sense and reference*, Frege 1892/1952) meg számos más javaslatról lásd Beaney (2019) izgalmas írását. A helyzet ugyanis bonyolódik: a szakirodalomban továbbra is az *On sense and reference* a legelterjedtebb angol fordítása a Frege-tanulmány címének; közben 1980-ban (és azóta) maga a fordító, Max Black és szerkesztőtársa, Peter Geach váltást javasol (Frege 1892/1980a): *On sense and meaning*; hogy a 'Bedeutung' átfogóan 'meaning'-ként jelenjen meg a fregei életmű angol fordításaiban. Ennek az 1980-as módosításnak voltak-vannak ugyan követői, de lassan terjed ez az immár több mint 45 éves „új kiadás”. Közben a Frege tanulmányáról fró analitikus filozófiai szakirodalom nagy része még mindig a szerkesztők és fordító szerint évtizedek óta meghaladott *On sense and reference* változatra hivatkozik, annak terminológiáját használja.

is átéreztem. Hogy tennivalónk van: fordítói-értelmezői felelősségünk, hogy fogalmilag pontosan, átgondolt terminológiával, a lehető legvilágosabban, legprecízebben, legárnyaltabban adjuk vissza az eredeti szövegeket, nemzetközi vitákat magyarul, akár fordításokban, akár szekunder, értelmező szövegekben.

E módszertani elhivatottság a magyar nyelven élő filozófia iránt talán a leg-szorosabb nyelvfilozófiai kapocsként köt Jimmyhez.

És itt térnék ki három olyan tanulmányra, amelynek léteztek ugyan korábbi fordításai, de kollégáimmal, különösen Bárány Tiborral, Márton Miklóssal átláttuk, hogy átgondolt újrafordításukra nagy szükség van. Bertrand Russelltől az *On denoting* (1905) megjelent már 1985-ben magyarul, H. Paul Grice-től a *Meaning* (1948/1957), a *Logic and conversation* (1967/1975) pedig 1997-ben.⁶ Egyfelől kollégáimmal örültünk, hogy magyar nyelven feladhatjuk ezeket bevezető nyelvfilozófia órákon, másfelől a magam részéről többoldalas *errata* jegyzeteket tartottam fenn a meglévő magyar fordításokról, ezeket osztottam-beszéltem meg a hallgatóimmal, kollégákkal arról, hogy mely pontokon ne vegyék készpénznek a meglévő magyar fordítást, mert félrevezető, pontatlan, hiányos.

A Jimmyvel közös konferenciaszervezői munkánkban a kezdetektől ezt a fordításokat pontosító feladatot is kezdeményeztem. Az egyik első közösen szerkesztett konferenciakötetünkben így jelenhetett meg Russell *On denoting*-jának

⁶ Egy nyelvfilozófiai-logikai tanulmányokból álló antológia magyar fordításában (Copi–Gould szerk. 1967/1985) megjelent egy korai fordítás Russell (1905) tanulmányáról (*A denotálásról*. 143–166). A 27 tanulmányt felsorakoztató kötetben Frege (1892) korábbi magyar fordítása (Frege 1892/1980b) is szerepel (111–142). (Az eredeti angol kötetbe Feigl *On sense and nominatum* fordítását vették be, Frege 1892/1949.) Bevezető nyelvfilozófia kurzusokon rendszeresen oktatjuk-oktattuk Strawson *A referálásról* című írását is e kötetből (167–206. Strawson *On referring* 1950 fordítása). Néhány további szerző: Rudolf Carnap, Alonzo Church, Frederic Fitch, Peter Geach, Nelson Goodman, Martha Kneale, William Kneale, C. I. Lewis, Ruth Barcan Marcus, John Myhill, Ernest Nagel, James R. Newman, Willard Van Orman Quine, Gilbert Ryle, Hao Wang, Georg Henrik von Wright. A kötet kiváló forrás lehetett volna a hazai nyelvfilozófiai oktatásban, kutatásokban, ha jóval egyenletesebbek, megbízhatóbbak lettek volna a fordítások.

Egy magyar kommunikációelméletre fókuszáló összeállítás pedig, Pléh–Síkklaki–Terestyéni szerkesztésében (1997), megjelentette a két Grice-tanulmányt (*Jelentés*. Ford. Terestyéni Tamás. 188–197. *A társalgás logikája*. Ford. Pléh Csaba. 213–227). E kifejezetten oktatási céllal kiadott kötetben szerepelt számos értékes beszédaktuselmületről szóló írás magyar fordítása is (lásd Bárány 2005 felsorolásában). Azonban a fordítások minősége, pontossága, átgondoltsága ingadozó volt. Ráadásul a *Logic and conversation* legelején a logikai jelölés felismerhetetlen szimbólumokká vált, és komoly sorrendi problémák is adódtak később (mondatközből átcusított két szakasz fél oldallal odébb a 222–223. oldalon, olvashatatlanúságig kuszává téve a szöveget, épp az egyik Grice tanulmány metaforáról szóló részénél). Már az is elgondolkodtató, hogy a magyar olvasó számára több mindent elfed-elferdít Grice vállalkozásáról, hogy a *Logic and conversation* címe magyarul a fordításban: *A társalgás logikája* (és nem *Társalgás és logika* avagy *Logika és társalgás*). E kötet is kiváló forrás lehetett volna a hazai nyelvfilozófiai oktatásban, kutatásokban, ha jóval egyenletesebbek, megbízhatóbbak lettek volna a fordítások.

Mind Russell, mind Grice írásaihoz már 2004-ben, amikor a bevezető nyelvfilozófia szemináriumot oktatni kezdtem, a fordításokhoz segédanyagokat állítottam össze a hallgatóimnak, hogy azokkal olvassák a magyar szövegeket.

új fordítása az eredeti után 100 évvel (Russell 1905/2005, Simonyi András tūpontos fordításában, amelyet részletesen gondoltunk-beszéltünk át, amikor elő-készítettük).⁷

A *Metafora*-konferenciánk keretében pedig arról adtam elő és írtam (Zvolenszky 2006), hogy Grice metaforafelfogásáról gyökeresen más képet kapunk, ha az eredeti *Logic and conversation* tanulmányt figyelmesen elolvassuk, különös tekintettel az ironiáról és metaforáról írt rövid szakaszokat, és ha számításba vesszük, hogy az ott megfogalmazott kommunikációelmélet hogyan kapcsolódik a Grice által a *Meaning* című tanulmányában felvázolt jelentéselmülethez az úgynevezett nemtermészetes jelentésről (avagy beszélői jelentésről/megnyilatkozói jelentésről). Grice álláspontja szerint mikor Rómeó metaforikus megnyilatkozást tesz és így szól: „Júlia a Nap”, akkor a Grice által használt speciális ’mond’ értelmében nem *mondja*, hogy „Júlia a Nap”, pusztán *úgy tesz, mintha ezt mondaná*. Mindezt azért, mert amit egy beszélő grice-i értelemben mond, az a nemtermészetes jelentés egy speciális alelete, így jellemzője, hogy a beszélő szándéka szerint, amit mond, azt úgy is érti. Márpedig Rómeó nem érti úgy, hogy Júlia ténylegesen azonos volna a keletről jövő Nappal. Összegezve: átgondolt, filozófiailag jelentős oka volt annak, hogy Grice azt írta a *Logic and conversation*-ben, hogy a metaforikusan megnyilatkozó *úgy tesz, mintha mondaná* (‘makes as if to say’) amit kimond, de nem *mondja* (a grice-i ’mond’ értelmében). Mindez akkor még világosabbá válik, ha összefüggéseiben szemléljük Grice javaslatait, kapcsolódó tanulmányait, érvei tükrében (Grice 1989).⁸ Közben erről az 1997-es magyar fordítás olvasói mit sem tudhattak: hiszen a ’makes as if to say’ helyén a metaforáról szóló szakaszban ’mond’ szerepel.⁹

⁷ A Kelemen–Tózsér–Zvolenszky (szerk.) (2005b) Russell-konferenciakötetben.

⁸ Erről írtam bővebben mikor Grice tanulmányának új fordítása megjelent (Zvolenszky 2011; lásd elsősorban 347–349).

⁹ A *Logic and conversation* eredeti szövegében érzékelhető a ’makes as if to say’ e jelentősége Grice metaforaelméletében (Grice 1967/1975. 34, kiemelés minden esetben az eredetiben): „Examples like *You are the cream in my coffee* characteristically involve categorial falsity, so the contradictory of what the speaker has made as if to say will, strictly speaking, be a truism; so it cannot be *that* that the speaker is trying to get across.” Ezt a későbbi fordítás (Grice 1967/1975/2011. 38) is visszaadja: „Az olyan példák, mint a *te vagy a fény az éjszakában*, kategóriahibát tartalmaznak, s ha a beszélő által – látszólag – mondottak ellentétéként értelmezzük a mondatot, triviális igazságot kapunk; éppen ezért nem lehet *ez*, amit a beszélő közölni akart.” A ’látszólag’ kulcsfontosságú itt! Közben erre a fordításra akkor még öt évet kellett várni. 2006-ban a magyar olvasók számára a korábbi fordítás volt csak elérhető, ahol e helyütt ez áll (Pléh–Siklaci–Terestyéni 1997. 222–223, mindent úgy replikáltam, ahogyan a kötetben szerepelt): „Az ilyen esetek, mint pl. az a mondat, hogy *Te vagy a hab a kávémon* jellegzetes kategóriahibákat tartalmaznak, úgy hogy annak ellentéte, amit a beszélő mondott, a szó szoros értelmében nyilvánvaló igazság lenne (az, hogy nem vagy hab), úgy hogy nem lehet szó arról, hogy a beszélő EZT próbálta volna előterjeszteni.” E szakaszt egyébként nem is metafora alatt találjuk meg egy sorrendi elcsúszás miatt, hanem fél oldallal korábban. Ez is hátráltatja Grice 1997-es fordításának megértését; ám a fő probléma: a ’made as if to say’ helyén e korai fordításban ’mondott’ szerepel.

Az 1997-es Grice fordítások hiányosságai kapcsán még hangsúlyosabbá válik a Farkas–Kelemen *Nyelvfilozófia* (2002) tankönyv szerepe a századforduló hazai nyelvfilozófiájában. A tankönyv ugyan röpkén (kevesebb, mint két oldalon!) tárgyalja csak Grice nyelvfilozófiai szövegeit, ám határozottan és szabatosan összeköti a két kérdéses Grice-tanulmány javaslatait, orientálva az olvasókat valamelyest az egyenetlen fordítások sűrűjében.¹⁰ Ez is igazolja Forrai Gábor előrejelzését a *Nyelvfilozófiáról* írt recenziójában (2003. 27): „egy nyelvfilozófia tankönyvre nagyon nagy szükség volt, s ezért a szerzők nagyon fontos feladatra vállalkoztak. [...] és] a feladatot nagyon jól megoldották. Nem különösebben nehéz megjósolni, hogy a hazai nyelvfilozófiai kurzusok nagymértékben erre támaszkodnak majd”. Így is volt.

Mindemellett fennállt, hogy az a szűk két oldal Grice-ról a *Nyelvfilozófia* tankönyvben túl kevés volt ahhoz, hogy lehetővé tegye, hogy Grice filozófiáját árnyaltabban értsék, kutassák, oktassák Magyarországon. Tartalmasabb értelmezésre, átgondoltabb újrafordításokra volt szükség. Összehasonlításképpen: a *Nyelvfilozófia* a beszédaktus-elméletet jóval elmélyültebben, részletesebben (37 oldal terjedelemben!) ismerteti és az átgondolt fordítások téra is sokkal szélesebb volt addigra.¹¹ Grice jelentés- és kommunikációelméletének a helye, hatása a kortárs nemzetközi szakirodalomban igen jelentős (több területen is: nyelvfilozófia, elméleti nyelvészet, kommunikációelmélet, egyéb nyelvvel, kommunikációval foglalkozó területek). Így aztán a fiatalabb nyelvfilozófus

¹⁰ A Grice-ről szóló három bekezdés felét idézem itt:

A [társalgás] vizsgálatok alapvetőnek számítanak azok az esetek, amikor [...] megnyilatkozásunkkal [...] konvencionálisan vagy nem konvencionálisan egy további jelentést sugallunk. A megnyilatkozás nem konvencionálisan kikövetkeztethető jelentéseit nevezte Grice „társalgási implikatúrájának”. A társalgási implikatúrák megértésekor [...] igen általános alapelvekre, maximákra támaszkodunk, mint amilyen az „együtműködési alapelv”, a „relevancia elve” stb.

Az a szándék, amellyel a beszélő valamit „mond”, „sugall”, „implikál”, s melyet a megnyilatkozás megértéséhez a hallgatónak fel kell tudni fognia, meglehetősen bonyolult. A beszélő ugyanis nemcsak azt szándékozza, hogy – mondjuk – egy hitet váltson ki a hallgatóban [...]. Ezen kívül szándékoznia kell, hogy a hallgató felismerje ezt a szándékot (vagyis felismerje: a megnyilatkozás azzal a szándékkal hangzott el, hogy kiváltsa belőle a szóban forgó hitet [...]). Továbbá azt is szándékoznia kell, hogy utóbbi szándékának (ti. a hit kiváltására [...]) a felismerése szerepet játsszon a hit kiváltásában [...].

Farkas–Kelemen (2002. 168–170.)

¹¹ Farkas–Kelemen (2002. 170–207) szabatosan, világosan ismerteti a beszédaktus-elmélet részleteit, J. L. Austin javaslataira építő szakirodalmát. Emellett 1990-ben megjelent magyarul Pléh Csaba fordításában Austin meghatározó előadássorozata (*How to do things with words* 1955/1962), a *Tettenért szavak* (1955/1962/1990). Bárány Tibor (2005. 273–276) irodalomjegyzéke világosan mutatja: a beszédaktus-elmélet 1995 és 2005 között a hazai analitikus nyelvfilozófia hangsúlyos témája volt (lásd Bánki Dezső ott felsorolt írásait, könyvét; Pléh–Síkaki–Terestyéni 1997 kötetének számos fordítását). Aztán 2009-ban egy alapmű, John Searle *Speech acts* (1969) fordításával is bővült a magyar nyelvű beszédaktus-elméleti szövegek sora: megjelent Searle *Beszédaktusok* című könyve (Searle 1969/2009) Bárány Tibor fordításában, amelynek utószavát Jimmy írta.

nemzedék tagjaival szerettük volna megteremteni a feltételeket ahhoz, hogy a Grice-diskurzus és -oktatás is méltó helyet kapjon Magyarországon, hogy olyan árnyalttá, átgondolttá, élővé válhasson, mint a beszédaktus-elmélet körül addigra már kialakult magyar diskurzus.

E kihívás két kötetet is inspirált, amelyek elkészítése során Jimmy bátorítását, támogatását, elismerését éreztük.

Egyfelől (ez egy Grice-hoz közvetettebben kapcsolódó kötet) 2015-ben Bárány Tiborral és Tőzsér Jánossal közösen szerkesztettünk mesterszakos, doktorandusz diákok és szenior kutatók tanulmányaiból kötetet, hármас címmel: *Metafora, relevancia, jelentés* (Bárány–Zvolenszky–Tőzsér 2015), metaforaelméletekről, és a Dan Sperber, Dierdre Wilson nevével fémjelzett relevanciaelméletéről, amely a nyolcvanas évek óta a pragmatikai kutatások egyik meghatározó (Grice javasolataival számos ponton vitatkozó) keretelmélete. A kötetet Jimmy és Márton Miklós lektorálták. Bárány Tiborral a bevezető tanulmányunkban (*Relevanciaelmélet és a szó szerinti–metaforikus kontinuum – a magyar nyelvű szövegek tükrében*, Zvolenszky–Bárány 2015) rendszereztük a Sperber–Wilson szerzőpárostól magyarul elérhető rövidített fordításokat, és magyarázó láncszemekkel, kulcsfontosságú szakaszokat lefordítva (amelyek a rövidítésekből kimaradtak) egészítettük ki a meglévő szövegek gondolatmenetét. Célunk az volt, hogy a magyar olvasók árnyaltabb képet kapjanak a relevanciaelmélet (Grice-étől markánsan eltérő) metaforafelfogásáról, mint ha pusztán a magyarul elérhető szövegrészekkel ismerkednek meg. Jimmy a könyvhöz írt ajánlását e mondattal zárta: „Külön említést érdemel, hogy a kötet egy fiatalabb filozófus generáció teljes beéréséről tanúskodik.”

Másfelől a két Grice-tanulmány újrafordításának ügyét szívéen viselte rajtam kívül Bárány Tibor és Márton Miklós kollégám is, akik Grice meghatározó esszékötetének magyar kiadását szerkesztették aztán (Grice 1989/2011), és e két Grice-tanulmányt (meg számos másikat) maguk fordítottak le, a kontrollfordításom mellett. Én pedig egy húszoldalas kísérő tanulmányt írtam a kötetbe, felvázolva a filozófiai-filozófiatörténeti összefüggéseket, kontextust (Zvolenszky 2011). E Grice-esszékötet címe: *Tanulmányok a szavak életéről* (Grice 1989/2011), a *Studies in the way of words* (Grice 1989) magyar kiadása. Jimmy a magyar kiadás recenziójában így fogalmazott:

Grice könyve a fordítóknak, a szerkesztőknek (Bárány Tibor, Márton Miklós) és nem utolsósorban a kitűnően eligazító utószó szerzőjének (Zvolenszky Zsófia) köszönhetően magyar könyv lett. Mondhatnám, a magyar filozófia terméke, hiszen ennek a rendkívül felkészült, korábbi munkákon edződött csapatnak a mostani teljesítménye is egy szélesebb, komoly szellemiségű szakmai közeg meglétét feltételezi. (Kelemen 2011, kiemelések tőlem.)

Jól esett olvasni Jimmytől az elismerő szavakat: „magyar könyv lett” Grice esszékötetete.

És hogy milyen „korábbi munkákon edződött” e csapat, ahogyan Jimmy utalt rá? Saul Kripke 1970-ben a Princetoni Egyetemen tartott *Naming and necessity* előadásainak magyar nyelvű kiadásán. A következő szakaszban e kötetről ejtek szót.

IV. MIKOR KRITIKAI KIADÁS VÁLIK SZÜKSÉGESSÉ EGY ALIG 40 ÉVES KÖTETNÉL: KRIPKE MAGYAR KIADÁSA

Jimmy könyvkritikájában így méltatta Saul Kripke: *Megnevezés és szükségszerűség* című kötetének általam szerkesztett magyar nyelvű kritikai kiadását (Kripke 1970/1980/2007), amelyhez a kötetet fordító Bárány Tibor és kollégánk, Márton Miklós közreműködésével harmincoldalas glosszáriumot írtam; a kritikai kiadás terjedelmének felét adták az értelmezést segítő kísérőanyagok, köztük 60 oldalas kísérőtanulmányom (Zvolenszky 2007):

Az utóbbi évtizedek egyik legfontosabb filozófiai könyvét tartja kezében az olvasó. Ahogyan Zvolenszky Zsófia szép és alapos utószavának címe is utal erre, immár „négy évtized távlatában” olvashatjuk a könyvet, s ebből a távlatból világosan látszik filozófiatörténeti jelentősége. Éppen itt volt az ideje, hogy megjelenjen magyarul. A fordítón (Bárány Tiboron), a kontrollfordítón, illetve az utószó és a magyarázó jegyzetek szerzőjén (Zvolenszky Zsófián), valamint a glosszárium összeállító[i]n ([többek közt] Márton Miklóson) kívül – akiknek kiváló munkája külön méltatást érdemel – köszönet illeti az Akadémiai Kiadót, amiért az immár 1881 óta harmadszor újraindított Filozófiai Írók Táráat ezzel az alapművel gyarapította.

Kripke eredeti szövege, mely néha a szlengig elmenően őrzi az élőbeszéd sajátosságait, intellektuálisan rendkívüli élményt nyújt, előadásmódját tekintve pedig szórakoztató és olvasmányos. Elképzelhető, hogy mindezeknek a jegyeknek a megőrzése milyen kihívást jelentett a fordítónak. Bárány Tibor bravúrosan oldotta meg feladatát. Zvolenszky Zsófia utószava önmagában is filozófiai teljesítmény: minden lényeges logikai és filozófiai problémára kitérve szakszerűen és mindenki számára érthetően rekonstruálja Kripke gondolatmenetét. (Kelen 2008, kiemelések tőlem.)

Elmosolyodom, amint Jimmy elismerő szavait felidézem itt, ahogyan kirajzolódik, milyen fontosnak tartotta, milyen büszkén szemlélte a későbbi generációk által továbbvitt magyar nyelvfilozófiai szakmai családot, milyen jelentőséget tulajdonított a magyar nyelven megjelenő, e nyelvben is tovább élő filozófiai szövegeknek. És eszembe jut az a szófordulata, amellyel a nyomtatott szöveg nél kötetlenebb keretek közt oly gyakran méltatást fejezett ki diákok, kollégák, csa-

ládtagok felé: „Nagy vagy, Judit!” (Bárdos Juditnak), „Nagy vagy, Kati!” (Gáll Katalinnak). Vagy: „Nagy vagy, Lyankó!” (Tőzsér Jánosnak). Bárány Tibor kollégám szintén Jimmy e szófordulatát idézte fel megemlékezése végén: „»Nagy vagy«, mondogatta mindig, amikor megköszönte a munkánkat vagy kedves mosollyal gratulált valamilyen szakmai sikerhez. Pedig ő volt nagy” (Bárány 2024). A szeretet, figyelem, amelyet ekkor – és átfogóan – kaptunk Jimmytől túl volt, túl van a szavakon.

A Kripke-kötetet fordító Bárány Tibor kollégámmal aztán Jimmynek hetvenedik születésnapjára dedikáltuk egy közös írásunkat *Kripke fordítva* címmel a kritikai kiadás módszertanáról, a csapatmunkáról, amelyben „egyikünk hozta a stílust, a megszólalásmódot, másikunk a terepismeretet” (Zvolenszky–Bárány 2013. 151). Írásunk záró bekezdését idézem:

Az 1970-es év és a Princetoni Egyetem időben és térben nem esnek olyan messze tőlünk – gondolhatjuk. De már ekkora távolság és a közös kontextus hiánya is alapvető részleteket fed el az olvasó elől. Gondoljunk például a szükségszerűség fogalmának jelentőségére vagy arra, ahogy Kripke az olvasó számára alig észrevehetően, mintegy a sorok között vitatkozik Quine-nal. Kripke hallgatóságának emlékezetében még élénken éltek Quine anti-esszencialista érvei; világosan értették, hogy Kripke ezekre utal – anélkül, hogy Quine neve elhangzott volna. A ma filozófiával foglalkozó diákok számára az implicit részletek rejtve maradnak. Legfeljebb a tanáraiktól kaphatják meg a szükséges háttérinformációkat. De az ilyen tanárok száma is fokozatosan csökken, ahogy időben és térben eltávolodunk 1970 Princetontól. E távolság áthidalása a magyar fordítás elkészítése során fordítói, szerkesztői és – nem utolsósorban – filozófiai kihívások egész sorát eredményezte. Ha sikerült megfelelnünk a kihívásoknak, akkor a Megnevezés és szükségszerűség talán néhány évtizeden belül nem kell újrafordítani. (Zvolenszky–Bárány 2013. 161–162, kiemelések tőlem.)

Annak idején, mikor – lassan két évtizede – e kritikai kiadáson dolgoztunk kollégáimmal, nem gondoltuk volna, hogy e munkánk a hazai filozófiai közösségen túl is kap figyelmet. Közben mintha az idő minket igazolna: az elmúlt évtizedek angol nyelvű szakirodalmában egyre gyakoribbak a félreértések Kripke előszóiban elhangzott *Naming and necessity* előadásainak értelmezésében (Kripke 1970/1980), és a nemzetközileg legelismertebb Kripke-kutatók közül többen¹² vallják, hogy angol nyelvű kritikai kiadásra is szükség van immár, amelyhez a magyar nyelvű kritikai kiadás módszertana fontos támpontokat adhat. Amerikai

¹² Többek közt David Braun, Teresa Robertson Ishii, Nathan Salmón és Scott Soames. Robertson (2024. 23) például így ír: „As time marches on, the audience for the important works of philosophy, like Kripke’s *Naming and Necessity*, grows less familiar with the context in which that work was written.” („Ahogy halad az idő, a fontos filozófiai műveknél, mint Kripkétől a *Megnevezés és szükségszerűség*, az olvasóknak egyre kevésbé ismerős a kontextus, amelyben a mű íródott.” Fordítás tőlem.)

kollégáim elismerően (kicsit vágyakozva-irigykedve) fogadták a magyar kritikai kiadásról szóló előadásomat¹³ arról, ahogyan az ott alkalmazott értelmezési apparátus időtállóvá tette a kötetet és Kripke hosszú távú magyar recepcióját.

V. UTÓSZÓ

Tanulmányomban egy 2003 és 2015 közti időkről szóló korrajzot vázoltam fel a hazai nyelvfilozófiában az akkor pályakezdő, Jimmy által inspirált-összefogott nemzedékről; és arról, amit közösen elérni próbáltunk: hogy nyelvében is éljen a szakmai közösségünk. A hiánypótló értelmező kötetek, fordítások, újrafordítások készítésének komoly szerepe volt ebben az időszakban oktatásban, tehetséggondozásban, szakmai diskurzusokban, ismeretterjesztésben egyaránt.

Manapság, amikor már egyre inkább elvárt, hogy a szakmai viták központi írásait angolul olvassák a kutatók, hallgatók, és a publikációk számos tekintetben könnyedén hozzáférhetőek (vagy elvileg könnyedén hozzáférhetőek),¹⁴ felmerül a kérdés: van-e még szükség a magyar nyelven megjelenő, magyar nyelven élő szakirodalom, terminológia ápolására, egyengetésére? Szerintem Jimmy igennel válaszolna. És azt gondolom, a körülötte felnövő filozófusok is sokan egyetérteneének ezzel; én biztosan. 2015-ben Bárány Tiborral így írtunk e kérdésről:

[Á]llítsuk feje tetejére a kérdést: ha már léteznek megbízható fordítások, akkor helyes, ha ezek együttesen átfogó, összefüggő képet adnak a relevanciaelméletről, és nyilvánvalóvá teszik az illeszkedési pontokat az angol nyelvű szakirodalomhoz. Rövid bevezetőnk célja, hogy olyan háttérrel biztosítsunk a meglévő fordításokhoz, amelynek révén széles körű és árnyalt képet kaphatunk a relevanciaelmélet metaforafelfogásáról. (Zvolenszky–Bárány 2015. 12.)

¹³ Saul Kripke (1940–2022) Jimmy kortársa volt – egy másik kontinensen. 2024-ben Scott Soames, Kripke egyik legmeghatározóbb értelmezője (és kortársa, a Princetoni Egyetemen évtizedekig kollégája), szervezett konferenciát: *The Place of Saul Kripke in Philosophy*. University of Southern California (USC), Los Angeles. 2024. december 7–9. Soames meghívott, hogy a konferencián a magyar nyelvű kritikai kiadás, annak recepciója is helyet kapjon. A konferenciaelőadásokat fél óras diszkusszió követte; az előadásom címe: *The 2007 Hungarian-language critical edition of Saul Kripke's Naming and Necessity*. Ez alapján készülő tanulmányom a tervek szerint Soames szerkesztésében jelenik meg egy Routledge konferenciakötetben.

¹⁴ A gyakorlatban sokszor nem olyan gördülékeny a hozzáférés: kiigazodni, hiteles forrásokat meglegelni a digitális térben egyre nehezebb, közben egyre több az a tartalom is, ami a Magyarországon kutatók-tájékozódók többsége számára ingyen nem, vagy csak nehézkesen hozzáférhető.

Hasonló cél vezérelte a szakmai családunk fiatalabb tagjait Grice, Russell, Kripke, más analitikus filozófiai szerzők, témák magyar szakirodalma tekintetében. És Jimmyt is hasonló cél vezérelte – széles körű és árnyalt kép biztosítása a filozófia és az irodalom különféle kérdéseire, központi műveire. Írásom e generációkat összekötő kapocsról szólt köztünk; és arról, ahogyan Jimmy munkáinkat figyelemmel kísérte, támogatta, méltatta e bő évtizedben, mikor mi javában Grice-oztunk-Kripkéztünk, míg ő már jórészt Dantézott.

Zárásképpen egy személyes epizódot szeretnék megosztani arról, ahogyan Jimmyvel a mi családunk és szakmai családunk, annak nemzedékei összeértek. Elsősorban egy saját „Nagy vagy!” emlékemet. Időben visszakanyarodom az *ÁNYT Túl a nyelvfilozófián* kötetének előkészítéséhez. (A levelezésünkben az én kiemeléseim szerepelnek.)

2013. november 11-én, hétfőn kora délután küldtem emailben Jimmynek a kötetbe írt tanulmányomat *Egy filozófiai mítosz John Searle névelméletéről* címmel (Zvolenszky 2014). (Ebben az alfejezetben jelent meg aztán: *A szón innen és túl*.)

Három órával később érkezett Jimmy válaszüzenete:

„Kedves Zsófi! Nagyon kösz, hogy beavattál ebbe a változatba, nagyon kíváncsi vagyok, reggelig elolvasom. *És várjuk mindhárman a még nagyobb híreket!* Sok üdv, Jimmy”.

Alig fél napra rá, november 12-én, kedden, délelőtt 11-kor pedig már küldte is Jimmy éleslátó szerkesztői megjegyzéseit.

Alig fél nappal később, november 12-én este fél 10-kor válaszoltam Jimmynek: „Kedves Jimmy, köszönöm! *Épp most értünk be a kórházba, holnap ilyenkorra már anya leszek várhatóan.* A javításokat, módosításokat folyamatosan egyeztetjük a cikkben Bárányval. Jó éjt, Zs.”

Aznap éjfélkor, Olivia lányom születésének órájában, érkezett Jimmy válasza: „*Kedves Zsófi! Nagy vagy: a cikk és az anyává válás! A legnagyobb jót kívánva, J.*”

Remélem, hogy mindannyiunk: Jimmy családtagjai, barátai, kollégái fülében még sokáig cseng Jimmy hangja, emlékezetünkben kirajzolódik mosolygó tekintete, a jobb hüvelykujját és mutatóujját összeérintő kézmozdulata (kicsit mintha karmesterként egy halk zenekari szólót vezényelt volna; és mintha még e kézmozdulata is „mosolygott” volna), amelyek kíséretében számtalan alkalommal így szólt hozzánk „Nagy vagy!”. Mert mindaz, amit ezzel és számtalan más módon nekünk adott, messze túl van köteteken, fordításokon – nyelvfilozófián, szavakon.

IRODALOM

- Austin, John Langshaw 1955/1962. *How to do things with words*. The William James Lectures at Harvard University in 1955. Szerk. James Opie Urmson. Oxford, Clarendon Press.
- Austin, John Langshaw 1955/1962/1990. *Tetten ért szavak*. Ford. Pléh Csaba. Budapest, Akadémiai. (Austin 1955/1962 magyar fordításban.)
- Bárány Tibor 2005. Az analitikus filozófia Magyarországon 1995–2005. *Kellék*. 27–28. 269–292. (Az *Analitikus filozófia Magyarországon* című tanulmányblokk részben. Szerk. Kelemen János – Tőzsér János.)
- Bárány Tibor 2024. Kelemen János (1943–2024). *Élet és irodalom*. 68/6. 9.
- Bárány Tibor – Zvolenszky Zsófia – Tőzsér János (szerk.) 2015. *Metafora, relevancia, jelentés*. (Pragmatika, 3. szerk. Nemesi Attila László.) A kötetet lektorálta Kelemen János – Márton Miklós. Budapest, Loisir.
- Beaney, Michael 2019. Translating ‘Bedeutung’ in Frege’s writings: A case study and cautionary tale in the history and philosophy of translation. In Philip A. Ebert – Marcus Rossberg (szerk.) *Essays on Frege’s Basic Laws of Arithmetic*. Oxford, Oxford University Press. 588–636. Preprint: https://kclpure.kcl.ac.uk/ws/portalfiles/portal/61485173/Translating_Bedeutung_30Aug2016.pdf <https://doi.org/10.1093/oso/9780198712084.003.0021>
- Copi, Irving M. – James A. Gould, (szerk.) 1967. *Contemporary readings in logical theory*. New York, The Macmillan Company.
- Copi, Irving M. – James A. Gould, (szerk.) 1967/1985. *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Ford. Bánki Dezső, Dajka Balázs, Faragó Szabó István, G. Havas Katalin, Hársing László, Máté András, Solt Kornél és Urbán László. Budapest, Gondolat. (Copi–Gould. szerk. 1967 magyar fordításban. A magyar kötet az angol eredeti kiadási évét így jelzi: 1964.)
- Farkas Katalin – Kelemen János 2002. *Nyelvfilozófia*. Szerk. Bárdos Judit. Budapest, Áron.
- Farkas Katalin – Orthmayr Imre (szerk.) 2003. *Bölcsélet és analízis*. Budapest, ELTE Eötvös.
- Forrai Gábor 2003. Nyelvfilozófiák. Recenzió két kötetről: Kelemen János: *A nyelvfilozófia rövid története Platónról Humboldtig*; Farkas Katalin – Kelemen János: *Nyelvfilozófia. Budapesti Könyvszemle (BUKSZ)*. 15/1. 10–17.
- Frege, Gottlob 1892. Über Sinn und Bedeutung. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*. 100. 25–50.
- Frege, Gottlob 1892/1948. Sense and reference. Ford. Max Black. *The Philosophical Review*. 57. 207–230. (Frege 1892 angol fordításban.) <https://doi.org/10.2307/2181485>
- Frege, Gottlob 1892/1949. On sense and nominatum. Ford. Herbert Feigl. In Herbert Feigl – Wilfrid Sellars (szerk.) *Readings in philosophical analysis*. New York, Appleton-Century-Crofts. 85–102. (Reprint in 1990, 1996, 2001, 2008, Aloysius P. Martinich (szerk.) *Philosophy of language*. 2–5. kiadás. New York, Oxford University Press. 186–198.) (Frege 1892 angol fordításban.)
- Frege, Gottlob 1892/1952. On sense and reference. Ford. Max Black. In Peter T. Geach – Max Black (szerk.) 1952. *Translations from the philosophical writings of Gottlob Frege*. 1. kiadás. Oxford, Blackwell. 56–78. (Módosításokkal Frege 1892/1948-hoz képest, Frege 1892 alapján. Kisebbs változtatások a 2. kiadásban, 1960.)
- Frege, Gottlob 1892/1980a. On sense and meaning. Ford. Max Black. In Peter T. Geach – Max Black (szerk.) 1980. *Translations from the philosophical writings of Gottlob Frege*. 3. kiadás. Oxford, Blackwell. 56–78. (Terminológiai változtatás a korábbi kiadást követően, Frege 1892/1952.)
- Frege, Gottlob 1892/1980b. Jelentés és jelöllet. Ford. Máté András. In Gottlob Frege 1980. *Logika, szemantika, matematika*. Szerk. Ruzsa Imre. Budapest, Gondolat. 156–190. (Reprint in

- Gottlob Frege 2000. *Logikai vizsgálódások*. Szerk. Máté András. Budapest, Osiris. 118–147.) (Frege 1892 magyar fordításban.)
- Grice, H. Paul 1948/1957. Meaning. *Philosophical Review*. 66. 377–388. (Reprint in Grice 1989. 213–223.) <https://doi.org/10.2307/2182440>
- Grice, H. Paul 1967/1975. Logic and conversation. (Grice második William James előadása, Harvard Egyetem, 1967. tavasz.) In Cole, Peter – Jerry L. Morgan (szerk.) *Syntax and Semantics, Volume 3: Speech acts*. New York, Academic Press. 41–58. (Reprint in Donald Davidson – Gilbert Harman (szerk.) 1975. *The logic of grammar*. Encino/California, Dickenson Publishing Company. 64–75. Reprint kisebb módosításokkal in Grice 1989. 22–40.) https://doi.org/10.1163/9789004368811_003
- Grice, H. Paul 1989. *Studies in the way of words*. Cambridge, Harvard University Press.
- Grice, H. Paul 1967/1975/2011. Társalgás és logika. Ford. Márton Miklós; a fordítást szakmailag ellenőrizte Zvolenszky Zsófia. In Grice 1989/2011. 27–42. (Grice 1967/1975 *Logic and conversation* magyar fordításban, Grice 1989 alapján.)
- Grice, H. Paul 1948/1957/2011. Jelentés. Ford. Bárány Tibor; a fordítást szakmailag ellenőrizte Zvolenszky Zsófia. In Grice 1989/2011. 194–204. (Grice 1948/1957 *Meaning* magyar fordításban, Grice 1989 alapján.)
- Grice, H. Paul 1989/2011. *Tanulmányok a szavak életéről*. Szerk. Bárány Tibor, Márton Miklós; ford. Bárány Tibor, Gyarmathy Zsófia, Komlósi Andrea, Márton Miklós, Mráz Attila, Réz Anna, Veres Máté; a tanulmányok kétharmadának fordítását szakmailag ellenőrizte Zvolenszky Zsófia; a kísérőtanulmányt írta Zvolenszky Zsófia. (*Társadalomelmélet – Kommunikációtudomány. A kommunikációkutatás klasszikusai*, szerk. Horányi Özséb.) Budapest, Gondolat. (Grice 1989 magyar fordításban.)
- Kelemen János 2000. *A nyelvfilozófia rövid története Platónról Humboldtig*. Szerk. Bárdos Judit. Budapest, Áron.
- Kelemen János 2002. Az analitikus filozófiáról: Ami változó és ami maradandó. *Magyar Tudomány*. 108/3. 275–288. (Reprint in Kelemen 2004. 13–39.)
- Kelemen János 2004. *Nyelvfilozófiai tanulmányok*. Szerk. Bárdos Judit – Zvolenszky Zsófia. Budapest, Áron.
- Kelemen János 2008. Szinte újra felfedezte a világot. *Élet és Irodalom*. 52/5. 28.
- Kelemen János 2011. Oxfordi dialektika – Athéni dialektika. *Élet és Irodalom*. 55/23. 18.
- Kelemen János (szerk.) 2014a. *Túl a nyelvfilozófián*. (Általános Nyelvészeti Tanulmányok, ÁNYT, 26; szerk. Kenesei István.) Budapest, Akadémiai.
- Kelemen János 2014b. Bevezetés. A nyelvfilozófia tegnap és ma. In Kelemen (szerk.) 2014a. 7–31.
- Kelemen János – Zvolenszky Zsófia (szerk.) 2003. Nyelv, érvelés, meggyőzés. *Világosság*. 2003/11–12. (Konferenciakötet.)
- Kelemen János – Tőzsér János – Zvolenszky Zsófia (szerk.) 2004. Metafizika, ész, nyelv – kritikai perspektívák. Tanulmányok Kantról és kanti témákról – ELTE BTK Kant-konferencia. *Világosság*. 2004/10–11–12. (Konferenciakötet.)
- Kelemen János – Tőzsér János – Zvolenszky Zsófia (szerk.) 2005a. Filozófiai témák – ELTE BTK Kant-konferencia. *Világosság*. 2005/2–3. 63–184. (Tanulmányblokk.)
- Kelemen János – Tőzsér János – Zvolenszky Zsófia (szerk.) 2005b. Leírás, jelentés, denotáció – *On Denoting*: 100 év után. *Világosság*. 2005/12. (Konferenciakötet.)
- Kelemen János – Tőzsér János – Bárány Tibor (szerk.) 2006. Metafora, jelentés, trópusok. *Világosság*. 2006/8–9–10. (Konferenciakötet.)
- Kripke, Saul (1970/1980). *Naming and necessity*. Oxford, Blackwell.
- Kripke, Saul (1970/1980/2007) *Megnevezés és szükségsszerűség*. Szerk. Zvolenszky Zsófia; ford. Bárány Tibor; az eredetivel egybevetette Zvolenszky Zsófia; a kísérőtanulmányt írta Zvolenszky Zsófia; a glosszáriumot írta Zvolenszky Zsófia; a glosszárium összeállításában köz-

- reműködött Bárány Tibor és Márton Miklós. (*Filozófiai Írók Tára*, szerk. Bence György, Bodnár M. István, Borbély Gábor, Boros Gábor.) Budapest, Akadémiai. (Kripke 1970/1980 magyar fordításban; kritikai kiadás.)
- Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.) 1997. *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest, Osiris Kiadó. (Reprint in 2001.)
- Robertson Ishii, Teresa 2024. Two senses of ‘essence’ and a straw man. *Crítica. Revista Hispanoamericana De Filosofía*. 56/168. 3–27. <https://doi.org/10.22201/iifs.18704905e.2024.1568>
- Russell, Bertrand 1905. On denoting. *Mind*. 14. 479–493. <https://doi.org/10.1093/mind/XIV.4.479>
- Russell, Bertrand 1905/2005. A denotálásról. Ford. Simonyi András. In Kelemen – Tőzsér – Zvolenszky (szerk.) 2005b. 5–16. (Russell 1905 *On denoting* magyar fordításban.) www.epa.hu/01200/01273/00020/pdf/20060109091403.pdf
- Searle, John R. 1969. *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173438>
- Searle, John R. 1969/2009. *Beszédaktusok. (Társadalomelmélet – Kommunikációtudomány. A kommunikációkutatás klasszikusai*, szerk. Horányi Özséb.) Ford. Bárány Tibor; az utószót írta Kelemen János. Budapest, Gondolat. (Searle 1969 magyar fordításban.)
- Strawson, Peter F. 1950. On referring. *Mind*. 59/235. 320–344. <https://doi.org/10.1093/mind/LIX.235.320>
- Zvolenszky Zsófia 2006. Grice metaforaelméletének védelmében: Ki *mondta*, hogy az élet nem habos torta? *Világosság*. 2006/8–9–10. 9–19.
- Zvolenszky Zsófia 2007. *Megnevezés és szükségszerűség – Négy évtized távlatában*. In Kripke 1970/1980/2007. 151–218.
- Zvolenszky Zsófia 2011. „Társalgás és logika” kétszer két évtized távlatából. In Grice 1989/2011. 338–364.
- Zvolenszky Zsófia 2014. Egy filozófiai mítosz John Searle névelméletéről. In Kelemen (szerk.) 2014a. 211–238.
- Zvolenszky Zsófia 2024. Kelemen Jánosra (1943–2024) emlékezve: Túl a nyelvfilozófián és túl a szavakon. (Személyes megemlékezés.) http://kelemenjanos.hu/docs/emlekezesek/zvolenszky_zsobia.pdf
- Zvolenszky Zsófia – Bárány Tibor 2013. Kripke fordítva. *Budapesti Könyvszemle (BUKSZ)*. 25/2. 151–162.
- Zvolenszky Zsófia – Bárány Tibor 2015. Relevanciaelmélet és a szó szerinti–metaforikus kontinuum – A magyar nyelvű szövegek tükrében. In Bárány–Zvolenszky–Tőzsér (szerk.) 2015. 11–28.